

пізньосередньовічній і наступний час були короткотривалі. Можливо, у ньому зупинялися мисливці, рибалки або пастухи, які знаходили тут короткочасний притулок переважно у негоду. Про це свідчить як кількість знахідок, так і незначна потужність культурного шару та його розсіяність.

Поселення у навісі Урич III розташоване за 1,4 км на північний схід від с. Урич, в ур. Жолоб. Тут розташована печерно-скельна група Жолоб, зокрема скеля Орел висотою 50 м над урізом правого берега р. Тустаньки (рис. 2). У північно-східній частині каменя Орел, де межа зависання печерно-скельного навісу знаходиться за 3,5 м від його стінки, були закладені два шурфи розмірами 1×2 м (рис. 2.В).

Перший шурф у навісі Урич III був прокопаний до скельної долівки, яка простежена на глибині 0,5 м (західна стінка) та 0,7 м (східна стінка). У відкладах зафіксований чорноземно-вуглистый пісковик інтенсивно чорного кольору (10–20 см). Глибше простежений світлий пісок (0,15–0,20 м), і нарешті жовто-бурий супісок (0,25–0,30 м). Тут у світлому піску та жовто-бурому супіску зафіксовані п'ять фрагментів посуду, аналогічного пізньосередньовічному із навісу Підгородці III. Це фрагменти гончарних тонкостінних (2–4 мм) горщиків зі світло-рожевою поверхнею із зовнішнього боку і світло-сірою, місцями до темно-сірої – із внутрішнього. Такі вироби у навісі Урич III, як і в Підгородцях III, датуються XV–XVII ст.

У другому шурфі на поселенні Урич III було досягнуто глибини 1,3 м, але скельна долівка навісу не простежена. Знахідок матеріальної культури не знайдено.

У цілому під час шурфування у навісі Урич III було зафіксовано незначну кількість фрагментів посуду, датованих XV–XVII ст. Очевидно, як і навіс Підгородці III, порожнину Урич III на короткий час заселяла невелика людська спільнота мисливців, пастухів або рибалок.

Природознавчі, історико-археологічні, інші дослідження свідчать про значні можливості палеоекологічної системи регіону, зокрема в околицях сіл Підгородці та Урич. Завдяки наявності природних ресурсів та сприятливим природним умовам людські спільноти могли проживати у цьому регіоні, починаючи з плейстоцену і впродовж голоцену. Такі свідчення відкривають значні перспективи пошуку на цій території пам'яток матеріальної та духовної культури.

Фортеця : збірник заповідника "Тустань" :
на пошану Михайла Рожка.
– Л.: Камула, 2009. – Кн. 1. – С. 163-169

Леонід МАЦКЕВИЙ, Євген ЧЕРВОНИЙ

ДОСЛІДЖЕННЯ У ПЕЧЕРНО-СКЕЛЬНОМУ НАВІСІ ПРИЙМА VII

Печерно-скельний навіс Прийма VII розташований за 0,75 км на південний захід від с. Прийма Миколаївського р-ну Львівської обл., у місцевості Німечка (рис. 1). Пункт зафіксований на мисі, на лівому, північному березі каньйону пересихаючого безіменного потічка-лівої притоки р. Дністер. Пам'ятка знаходиться за 2,55 км на схід від Дністра і за 1,45 км на схід від шосе Миколаїв-Розділ, між селами Розвадів і Верин.

Пам'ятку у навісі відкрила та прошурфувала Львівська обласна археологічна експедиція ІУ НАНУ 1993 року. 1998 року у навісі був закладений розкоп, який разом із шурфом 1993 р. був доведений до 102 м² у 2001 р. Охоронно-рятівні обстеження продовжувалися до 2005 р. включно¹

Печерно-скельний утвір Прийма VII – карстово-суфозійного типу пов'язаний з характерною флексурою. Навіс площею 11×4 м має вихід на північний схід, а майданчик перед ним зі скельною долівкою має довжину 18 м при ширині на окремих ділянках від 3 до 6 м. Висота долівки навісу над тальвегом балки – 18 м при – 345 м над рівнем моря.

Культурний шар у навісі та на майданчику перед ним був перекритий відкладами потужністю 1,5–2,5 м. Таке покриття складається з чорнозему, піску та уламків кам'яних брил, очевидно, від частин стелі та стін навісу, інших вищих точок рельєфу. Нижній похований культурний шар потужністю 0,20–0,30 м, що датується добою мезоліту, простежений на глибині 2,20–3,40 м від поверхні. Згідно зі спостереженнями Г. Панахид, цей шар залягає у підґрунті В

¹ Мацкевий Л. Підсумки досліджень палеоліту та мезоліту в печерах заходу України // МДАПВ. – Л., 2005. – Вип. 9. – С. 90-134; Мацкевий Л. Г. Дослідження Львівської обласної експедиції 2005 р. // АДУ 2004–2005 рр. – К.; Запоріжжя, 2006. – С. 278-280.

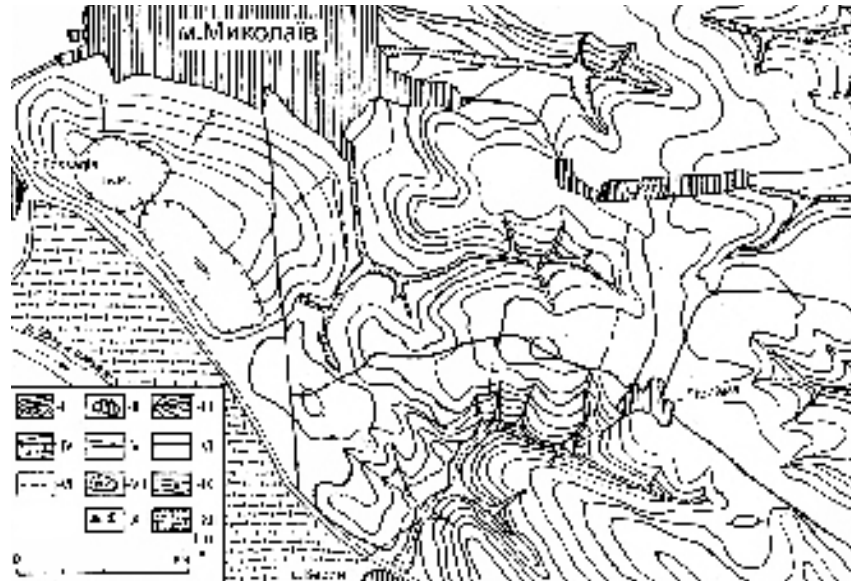

Рис. 1. Ситуаційний план розташування пам'ятки Прийма VII: I – горизонталі, що проведені через 10 м; II – населені пункти; III – яри; IV – балки з проявами зсувів; V – асфальтоване шосе; VI – ґрунтова дорога; VII – стежка; VIII – кар'єр; IX – напрям течії ріки; X – печерно-скельний навіс Прийма VII; XI – орне поле.

лісового типу, переважно чорного кольору, з проявами карбонатизації білястого відтінку, з помітним включенням супіскової маси. Верхній культурний шар потужністю 0,80–1 м залягає переважно у відкладах ґрунту Б. Ці нашарування значно світліші за кольором від тих, у яких залягають відклади доби мезоліту.

Мезолітичним часом датується близько 5 тис. остеологічних решток, серед яких на 820 відзначені сліди вторинної обробки або спрацьованості під час вживання. Згідно з визначеннями К. Татарінова, П. Гури, В. Гуменюка та інших фахівців, у комплексі переважають кістки оленя шляхетного, сарни європейської та кабана при наявності значної кількості птахів і мідіцеподібних (землерийкових)². Серед оброблених остеологічних решток найбільше епіфізів “крил” лопаток і рогів. Відзначимо цільну сокиру з рогу оленя, що типологічно майже ідентична бойовому знаряддю з Штельмора (Німеччина), яке датується дещо ранішим часом³. Важливі й два руків'я з рогів оленів з отворами для вкладнів. Зафіксовано також значну кількість кістяних човникоподібних скребел, кінцевих

² Мацкевий Л. Підсумки досліджень ... – С. 90-134.

³ Kehnscherper G. Hünengrab und Bannkreis. – Leipzig; Jena; Berlin: Urania Verlag, 1990. – S. 67.

лощил, вістер, скобелів-скребків, сокирок-топірців, ножів-тупарів, загладжувачів тощо. Найбільшою групою представлені комбіновані знаряддя — скобелі-скребки (скребла). На думку К. Татарінова, деякі човникоподібні кістяні вироби з лопаток оленя нагадують шевські колодки. У цілому типолого-статистичний розподіл знарядь із кісток свідчить про домінування певних груп і типів, хоча всі вони, очевидно, виконували досить близьку функцію — використовувалися для обробки шкір тварин, що простежено й на інших територіях⁴. Саме за аналізом кісток тварин М. Ковалюх здійснив радіовуглицеве датування комплексу. Згідно з 14-С знахідки датуються: Кі-4533, – 6090±60 ВР і 8-каліброваних дат у межах 5309–4809 ВС, а також Кі-4534, – 7020±50 ВР і 3-каліброваних дати у межах 5991–5787 ВС.

Численні публікації присвячені визначенню остеологічних решток із комплексних міждисциплінарних досліджень поселень, поховальних, інших археологічних пам'яток. Переважно це стосується великих ссавців, а на птахів припадає мала частина видів фауни. Це пов'язано перш за все з так званими позапечерними об'єктами, на яких кістки птахів, а також і тлінні останки людини зберігаються значно гірше, ніж у печерних утворах.

Відомості про антропогену викопну орнітофауну регіону та суміжних територій представлені у працях І. Підоплічка⁵, К. Татарінова⁶, І. Марисової⁷ та інших. Ці фахівці знані не тільки в орнітології, але й в археології, інших суміжних науках. Особливо важливими стали їхні визначення решток птахів із печерно-скельних утворів, що стимулювало розвиток саме цього напрямку комплексних міждисциплінарних досліджень.

Тафокомплекси, що зафіксовані у печерно-скельних порожнинах, до яких належить і поселення-майстерня Прийма VII, містять багато орнітоостеологічного матеріалу, який добре зберігся і підлягає визначенню. Такі знахідки з культурного шару цієї пам'ятки вивчали

⁴ Grygiel R. The household cluster as a fundamental social unit of the Brześć Kujawski Group of the lengyel culture in the Polish lowlands // Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna. – Warszawa; Łódź: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1986. – № 31: 1984. – S. 43-270.

⁵ Підоплічка І. Г. Матеріали до вивчення минулих фаун УРСР. – К.: Вид-во АН УРСР, 1956. – Вип. 2. – 236 с.

⁶ Татарінов К. А. Визначення викопної фауни з с. Прийма Львівської області // Мацкевий Л. Г. Роботи Львівської обласної і Прикарпатської експедицій у 1993 році: рукопис. – Фонди і архів ІУ та Науковий архів ІА НАНУ. – Л.; К., 1993. – С. 119-123; Татарінов К. А. Позднекайнозойские позвоночные запада Украины. – Луцк: Надстир'є, 2000. – 254 с.

⁷ Марисова І. В. Викопна антропогенна орнітофауна Поділля // Тези доп. звіт.-наук. конф. кафедр Кременецького держ. педагогічного ін-ту за 1962 рік – Кременець, 1963. – С. 46-49; Марисова І. В. Голоценові птахи Середнього Придністров'я // Тези доп. наук.-звіт. конф. Кременецького держ. пед. ін-ту за 1963 рік. – Кременець, 1964. – С. 81-85; Марисова І. В. Викопні птахи з голоценових відкладів долини р. Смотрича // Тези доп. та пов. на підсумковій наук. конф. за 1964 рік. Серія природничих наук. – Ніжин, 1965. – С. 15-17.

К. Татаринів, П. Гура⁸, В. Гуменюк, Є. Червоний та інші. Матеріали доби мезоліту зафіксовані майже завжди на глибині 2,20–3,40 м від поверхні (XII–XVII пласти), а XVII–XX ст. — від поверхні до глибини 2,20–2,40 м у I–XII пластах.

З виявлених остеологічних решток птахів у мезолітичному шарі Прийми VII, зокрема під час шурфування на площі 6 м² 1993 року, К. Татаринів визначив 14 кісток від шести особин. Це ряд соколоподібних (Falconiformes): яструб (*Accipiter* sp.) – 2/1, совоподібних (Strigiformes): сова сіра (*Strix aluco*) – 3/1 та горобцеподібних (Passeriformes) – 9/4, у тому числі дрізд (*Turdus* sp.) – 3/3 та костогриз (*Coccothraustes coccothraustes*) – 6/1. XVII–XX ст. К. Татаринів датував 51 кістку від шести особин. Серед них: курка свійська (*Gallus domesticus*) – 17/2, качка свійська (*Anas domesticus*) – 17/1, голуб (*Columba* sp.) – 6/1 і горобець (*Passer* sp.) – 11/2.

П. Гура з розкопок 2000 року на площі 74 м² (IV–XII пласти) і підйомного матеріалу визначив 703 кістки. Мезолітом він датував тетерука (*Tetrao tetrix*), куріпку білу (*Lagopus lagopus*) та галку (*Corvus monedula*). XVII–XX ст. датовані курка домашня (*Gallus domesticus*), горобець хатній (*Passer domesticus*) і ластівка сільська (*Hirundo rustica*).

Є. Червоний вивчив 547 орнітоостеологічних знахідок з Прийми VII, з яких 134 екземпляри було визнано такими, які не підлягають визначенню. Остеологічний матеріал зафіксований у 8–12 пластах розкопок на площі 102 м² 2001 року. Визначені остеологічні рештки птахів з тафокомплексу належать до 46 видів. Усі українські відповідники назв птахів взяті за Анованим списком...⁹. Серед них: чирянка мала (*Anas crecca*), чирянка велика (*Anas querquedula*), нерозень (*Anas strepera*), крижень (*Anas platyrhynchos*), чернь чубата (*Aythya fuligula*), попелюх (*Aythya ferina*), гуска сіра (*Anser anser*), пастушок (*Rallus aquaticus*), лиска (*Fulica atra*), курочка водяна (*Gallinula chloropus*), погонич звичайний (*Porzana porzana*), баранець великий (*Gallinago media*), слуква (*Scolopax rusticola*), сова сіра (*Strix aluco*), сова довгохвоста (*Strix uralensis*), пугач (*Bubo bubo*), сова вухата (*Asio otus*), сова болотяна (*Asio flammeus*), сич хатній (*Athene noctua*), боривітер (*Falco tinnunculus*), лунь очеретяний (*Circus aeruginosus*), канюк (*Buteo buteo*), глушець (*Tetrao urogallus*), куріпка сіра (*Perdix perdix*), куріпка біла (*Lagopus lagopus*), орябок (*Tetrastes bonasia*), куріпка тундряна (*Lagopus mutus*), перепілка (*Coturnix coturnix*), курка свійська (*Gallus gallus*), деркач (*Strix crex*), бджолоїдка (*Merops*

⁸ Гура П. І. Остеологічні рештки із навісу Прийми VII // Мацкевий А. Г. Дослідження Львівської обласної експедиції ІУ НАНУ у 2000 році: рукопис. – Фонди і архів ІУ та Науковий архів ІА НАНУ. – Л.; К., 2000. – С. 88–89.; Hura P., Matskevych L. Holocene bird remains from Pryjma VII cave // Мацкевий А. Г. Дослідження Львівської обласної експедиції ІУ НАНУ у 2000 році: рукопис. – Фонди і архів ІУ та Науковий архів ІА НАНУ. – Л.; К., 2000. – С. 90–91.

⁹ Фесенко Г. В., Бокотей А. А. Анований список українських наукових назв птахів фауни України. – К.; Л., 2007. – С. 28–49.

ariaster), дятел середній (*Dendrocopos medius*), дятел білоспинний (*Dendrocopos leucotos*), жовна зелена (*Picus viridis*), дятел малий (*Dendrocopos minor*), ластівка сільська (*Hirundo rustica*), ластівка міська (*Delichon urbica*), синиця чубата (*Parus cristatus*), синиця велика (*Parus major*), мухоловка строката (*Ficedula hypoleuca*), зяблик (*Fringilla coelebs*), вівсянка садова (*Emberiza hortulana*), припутень (*Columba palumbus*), голуб сизий (*Columba livia*), костогриз (*Coccothraustes coccothraustes*), повзик (*Sitta europaea*). На рис. 2 представлені орнітоостеологічні знахідки рядів Strigiformes та Galliformes.

Із визначених видів найбільш придатними до споживання в їжу є представники куроподібних та гусеподібних. Так, наприклад, маса тетерука – 0,7–1,4 кг, приблизно до 50 відсотків з якої придатні для їжі¹⁰. Глушець може мати масу, яка сягає 6,5 кг. Дрібніші види (деркач та перепілка), на які у Приймі VII припадає основна частка, мають масу тіла від 150 до 200 г. Такі знахідки можуть свідчити про певні можливості спільноти, що перебувала у навісі, щодо поповнення м'ясного раціону, а також інших потреб. Деякі кістки птахів із погризами хижих птахів, ссавців і гризунів.

Згідно зі стратиграфічними, типолого-статистичними, іншими спостереженнями, індикатором мезолітичного часу є, перш за

Рис. 2. Орнітоостеологічні знахідки з навісу Прийми VII: 1–4 – совоподібні (Strigiformes), 5–6, 9–12 – куроподібні (Galliformes), 7–8 – не діагностовані рештки.

¹⁰ Календарь охоты. Мясо диких животных (народно-хозяйственное значение) / под ред. Г. П. Деметъева. – 2-е издание. – М.: Изд. Моск. общ-ва исп. природы, 1953. – С. 431–445.

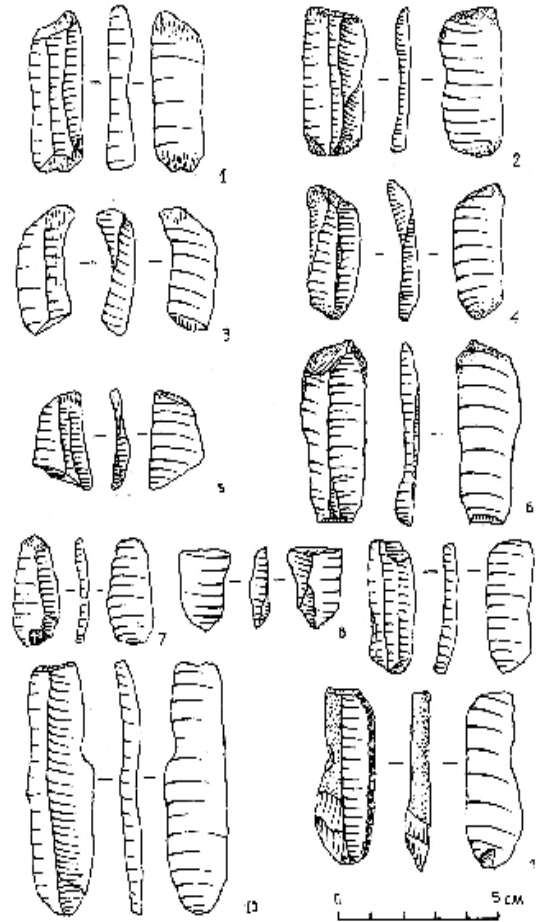

Рис. 3. Пам'ятка у навісі Прийма VII.
Кремінні вироби.

Мезолітичним часом датовано також 11 кремінних виробів із культурного шару пам'ятки (рис. 3). Судячи з їхньої форми та слідів від живання, ці вироби використовувалися для обробки мисливської здобичі. Відзначимо й черепашки молюсків *Helix* та *Unio*, м'ясо яких могло вживатися в їжу або використовуватися у процесі обробки шкур, особливо у XVII–XX ст., хоча можливо і в мезоліті.

У цілому мезолітичний комплекс датується на основі абсолютного датування, відсутності кераміки, свійських видів тварин, типології кремінних виробів і стратиграфічних умов. Відклади XVII–XX ст. датуються на основі керамічних виробів, фауністичних решток, стратиграфічних та інших показників.

Таким чином, комплексний міждисциплінарний аналіз знахідок матеріальної культури та компонентів природного середовища, інших показників дають змогу стверджувати, що у добу мезоліту основними видами господарської діяльності спільноти, що проживала у навісі Прийма VII, були мисливство та обробка шкур тварин. У XVII–XX ст. у навісі проживали мисливці та скотарі.

все, куріпка біла, яку прийнято зараховувати до плейстоцену. Втім, як припускає К. Татаринів, в умовах Карпат цей вид міг існувати і в ранньоголоценовому часі, тобто у мезоліті. Про це свідчать знахідки і в інших мезолітичних комплексах регіону¹¹. Індикатором комплексу XVII–XX ст. є, безумовно, свійські види (*Sp. domesticus*). Більшість інших птахів існували протягом усього голоцену.

Аналіз видового складу птахів з Прийма VII свідчить про наявність у навколишніх територіях біля цього тафокомплексу річкових, болотних, лугових та заплавлених територій. Тут зустрічаються види (деркач, погонич, лиска, сова болотяна, лунь очеретяний), приурочені до вологих місць проживання. Наявність дятлоподібних свідчить про лісисту місцевість в околицях мисливської території поселенців навісу.

¹¹ Мацкевий Л. Підсумки досліджень ... – С. 90-134.